

Н.У. Клімянкова

Сацыялогія чытання на Беларусі: гісторыя і сучаснасць

На Беларусі сацыялогія чытання ў яе сучасным выглядзе пачала плённа развівацца з 1960-х гадоў у межах агульнасаюзных даследаванняў па праблеме «Кніга і чытанне ў жыцці савецкага грамадства». Праект быў задуманы як планамернае вывучэнне чытання і чытацкіх арыентацый розных сацыяльных груп. Першай стала работа «Савецкі чытач» (1965–1967 гг.) [1]. Быў ахоплены шэраг асноўных сацыяльна-прафесійных і сацыяльна-дэмаграфічных катэгорый чытачоў. Матэрыялы па Беларусі выкарыстоўваліся тут у агульным кантэксце, аўтары нават не ставілі перад сабою мэты паказаць нацыянальную спецыфіку чытання ў асобных частках неабсяжнай краіны, але ўдзел у зборы першаснай сацыялагічнай інфармацыі аказаў станоучы ўплыў на беларускіх вучоных. Даследаванне «Кніга і чытанне ў жыцці невялікіх гарадоў» (1969–1972 гг.) [2] было накіравана на вывучэнне чытання жыхароў невялікіх гарадоў РСФСР і наогул не мела дачынення да Беларусі. Але арыгінальная методыка, распрацаваная даследчыкамі, магла быць выкарыстана і ва ўмовах нашай рэспублікі, і многія вынікі аказалі ўплыў на развіццё бібліятэчнага абслугоўвання насельніцтва на Беларусі. Наступным этапам у станаўленні сацыялогіі чытання стала навуковая работа «Кніга і чытанне ў жыцці савецкага сяла» (1973–1975 гг.) [3], у якой беларускія спецыялісты прынялі самы актыўны ўдзел. Вынікі шырока публікаваліся ў артыкулах на агульнасаюзным узроўні, знайшлі адлюстраванне ў манаграфіі «Сацыяльна-культурныя пераўтварэнні на вёсцы». Была абаронена кандыдацкая дысертацыя К.С. Санько, які тады з'яўляўся загадчыкам навукова-даследчага аддзела Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У.І. Леніна (ДБЛ). Многія думкі гэтага аўтара аб абслугоўванні кнігай жыхароў сяла і сёння не страцілі сваёй каштоўнасці [4]. Пад пэўным уплывам праграмы і методыкі агульнасаюзнага даследавання чытання рабочых, якое праводзіла Дзяржаўная бібліятэка СССР імя У.І. Леніна [5], знаходзіцца і наступная праца беларускіх сацыёлагаў «Кніга і чытанне ў жыцці моладзі ўдарных камсамольскіх будоўляў Беларусі». Вывучэнне праводзілася ў 1984 годзе. На жаль, яго вынікі не атрымалі шырокага распаўсюджвання сярод бібліятэчнай грамадскасці. Па шэрагу аб'ектыўных і суб'ектыўных прычын амаль што да пачатку 1990-х гадоў буйнамаштабных сацыялагічных даследаванняў чытання на Беларусі не існавала. Аб'ектыўныя прычыны былі звязаны з тымі крызіснымі з'явамі, якія адбываліся ў савецкай сацыялогіі, як і ва ўсім грамадстве. Суб'ектыўныя былі абумоўлены адсутнасцю статуса навуковай установы ў ДБЛ, што не спрыяла замацаванню кваліфікаваных кадраў. Нягледзячы на адмоўныя тэндэнцыі, у рэспубліцы праводзіліся лакальныя даследаванні прыкладнога характару. Так, аддзелам абслугоўвання ДБЛ у 1988 годзе было праведзена «Даследаванне запытаў чытачоў-студэнтаў

I–II курсаў ВНУ», а таксама паштовае апытанне чытачоў, якія не прайшлі перарэгістрацыю ў 1989 годзе, на тэму «Чаму Вы пакінулі нашу бібліятэку?» Вынікі гэтых работ яшчэ раз пацвердзілі неабходнасць павышэння сацыялагічнай культуры даследаванняў, а таксама актуальнасць вывучэння чытачоў не толькі ў асобнай бібліятэцы, але і ў межах усёй рэспублікі [6].

Новым этапам у развіцці сацыялогіі чытання з'явілася стварэнне сацыялагічнай службы пры ДБЛ з удзелам прафесійных сацыёлагаў. У 1990–1991-х гадах у рэспубліцы адбыліся два буйныя даследаванні: «Дэмаграфічная сітуацыя і інфармацыйныя патрэбы насельніцтва ў зонах абслугоўвання бібліятэк з лікам чытачоў да 200 чалавек» і «Чытач масавай бібліятэкі». Першае падрыхтавана навукова-метадычным аддзелам, другое – сацыялагічнай групай. У 1991 годзе абодва гэтыя калектывы былі аб'яднаны ў аддзел бібліятэказнаўства, які і з'яўляецца ў сучасны момант цэнтрам вывучэння чытання ў Рэспубліцы Беларусь. Існаванне сацыялагічнай групы пры аддзеле бібліятэказнаўства дазволіла забяспечыць даследаванні адзінай метадыкай, сучасным навуковым інструментарыем і аўтаматызаванай сістэмай апрацоўкі першаснай сацыялагічнай інфармацыі, што значна павысіла навуковы ўзровень, умацніла абгрунтаванасць вывадаў і прапанов. У даследаваннях праяўляецца арганічнае спалучэнне сацыялагічных, бібліятэказнаўчых і культуралагічных задач. Вывучаліся не толькі пытанні аб фондах, бібліятэчным абслугоўванні, адносінах чытачоў да бібліятэкі, але і яе месца ў сістэме інфармацыйнага забеспячэння грамадства, роля ва ўзаемадзеянні навуковых бібліятэк горада, стварэнні карпаратыўных сістэм і сетак. У 1992–1993 г. Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ) ажыццяўляе шматбаковае даследаванне «Чытач навуковай бібліятэкі і праблемы ўдасканалення яго абслугоўвання», у якім прымаюць удзел буйныя бібліятэкі г. Мінска. Асноўнай мэтай стала распрацоўка навукова абгрунтаванай сістэмы якаснага інфармацыйна-бібліятэчнага абслугоўвання ў складаных сацыяльна-эканамічных умовах [7]. Прааналізаваны комплекс узаемаадносін чытача і бібліятэкі, паказана структура і дынаміка чытацкай аўдыторыі, месца НББ сярод іншых навуковых бібліятэк горада. Падрыхтаваны прапановы, накіраваныя на перагляд структуры бібліятэкі з улікам змен у складзе чытацкай аўдыторыі і характары чытацкіх паводзін. Бібліятэка пачала стварэнне прынцыпова новага даведачна-пошукавага апарату на базе аўтаматызацыі [8]. Па ступені ўздзеяння на кіраванне якасцю бібліятэчна-інфармацыйнага абслугоўвання даследаванне не мае сабе роўных. Вынікі паўплывалі на фарміраванне новай стратэгіі развіцця НББ, распрацоўку новай комплекснай праграмы ўзаемадзеяння бібліятэк рэспублікі. Праз дзесяць год, на пачатку 2001 г., было праведзена паўторнае даследаванне «Чытач НББ: пошук шляхоў аптымізацыі абслугоўвання». У ім зроблена спроба вырашыць праблему адпаведнасці сістэмы абслугоўвання бібліятэкі ўзроўню патрабаванняў да яе з боку чытачоў, што стала падставай для прыняцця кіруючых рашэнняў па рэструктурызацыі сістэмы чытальных залаў і падсобных фондаў бібліятэкі, усяго бібліятэчнага асяроддзя [9].

Маштабныя даследаванні далі імпульс для правядзення лакальных даследаванняў як у самой НББ, так і ў навуковых галіновых бібліятэках. Даследчыя праекты былі накіраваны на вывучэнне інфармацыйнага патэнцыялу і выкарыстання падсобных фондаў чытальных залаў, чытацкага попыту на межнюю перыёдыку, камплектаванне і ўзмацненне статуса абменных і рэзервовых фондаў, запытаў карыстальнікаў МБА, патрэб у даведачна-

бібліяграфічным абслугоўванні [10–11, 6]. Так, павелічэнне попыту на замежныя перыядычныя выданні пры вострым недахопе валютных сродкаў прымусіла бібліятэкараў звярнуцца да сацыялагічнага даследавання, каб атрымаць поўную і аб'ектыўную інфармацыю аб чытацкіх патрэбах і попыце на замежныя часопісы. Сацыялагі таксама імкнуліся вызначыць долю чытачоў, якія звяртаюцца да замежнай перыёдыкі. У выніку яны выйшлі на абгрунтаваны пералік выданняў, якія карыстаюцца попытам, што дазваляе аптымізаваць камплектаванне фондаў замежнай перыёдыкі [11]. Для абгрунтавання неабходнасці рэарганізацыі сістэмы галіновых чытальных залаў з іх падсобнымі фондамі было праведзена даследаванне «Дынаміка выкарыстання падсобных фондаў чытальных залаў № 3 і № 5» (1999 г.), вынікам якога з'явілася стварэнне адзінага падсобнага фонду, што ў спалучэнні з укараненнем інфармацыйных тэхналогій дазволіла аптымізаваць сістэму абслугоўвання НББ і ажыццяўляць маніторынг зменлівых чытацкіх запытаў [12].

НББ уяўляе сабой своеасаблівую навуковую лабараторыю, дзе ажыццяўляюцца разнастайныя даследчыя праекты, накіраваныя як на вырашэнне праблем абслугоўвання карыстальнікаў і фарміравання фондаў самой бібліятэкі, так і на пошук шляхоў рацыянальнага развіцця сістэмы бібліятэчна-інфармацыйнага абслугоўвання насельніцтва ў маштабах усёй краіны. Даследаванні садзейнічаюць вырашэнню шэрага глабальных праблем, якія маюць дачыненне да любой публічнай бібліятэкі – яны ствараюць той метадалагічны і метадычны падмурак, без якога немагчыма плённае развіццё бібліятэчнай сацыялогіі. Бібліятэкары «нізавых» бібліятэк, якія трапілі ў выбарку, набываюць каштоўны вопыт правядзення масавых апытанняў, назіранняў, аналізу дакументаў, авалодваюць даследчай культурай, што спрыяе павышэнню якасці і эфектыўнасці вывучэння чытацкай аўдыторыі. Прыкладам такога роду даследавання стаў праект «Структура і дынаміка дзіцячага чытання» (1996 г.). Яго значэнне ў тым, што атрыманыя вынікі дазволілі адказаць на пытанне: што чытаюць і будуць чытаць беларускія дзеці напрыканцы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя? Даследаванне уяўляе бясспрэчную каштоўнасць не толькі для маладой навукі – бібліятэчнай сацыялогіі, але і для бібліятэчна-інфармацыйнага маркетынгу. Арыгінальныя метадыкі збору першааснага сацыялагічнага матэрыялу, вызначэння выбарчай сукупнасці ў маштабах усёй краіны насілі эксперыментальны, наватарскі характар і паслужылі справе далейшага павышэння даследчай культуры бібліятэкараў, узбагацілі інструментарый і метадычнае забеспячэнне даследаванняў [13].

Асобая ўвага ў апошнія гады надаецца праблемам публічных бібліятэк рэспублікі, перспектыўным напрамкам іх работы – фарміраванню інфармацыйных рэсурсаў і інфарматызацыі. Гэтаму прысвячаліся канферэнцыі, семінары, калегіі Міністэрства культуры, была праведзена пашпартызацыя публічных бібліятэк. Роля і месца публічнай бібліятэкі ў грамадстве сталі прадметам даследавання «Публічныя бібліятэкі Беларусі ў сацыякультурным асяроддзі рэгіёна». Працэс збору інфармацыі завершаны ў 2001 годзе. Разглядаліся праблемы ўзаемадзеяння публічнай бібліятэкі з карыстальнікамі ў сацыякультурным асяроддзі рэгіёна, іміджу бібліятэкі, запатрабаванасць яе паслуг, наведвальнасць, тэмы і напрамкі чытання, сацыяльна-дэмаграфічныя характарыстыкі чытацкай аўдыторыі. Даследаванне з'яўляецца сродкам інфармацыйнага забеспячэння стварэння нарматыўнай мадэлі развіцця публічных бібліятэк [14]. Такім чынам, даследчая дзейнасць НББ, як у самой бібліятэцы, так і па-за яе межамі, характарызуецца

дамініраваннем прыкладных праектаў, прадметам якіх з'яўляюцца асобныя аспекты функцыяніравання публічных бібліятэк як сацыяльных інстытутаў інфармацыйна-дакументнай сферы, пэўныя сегменты іх карыстальнікаў [15].

Важнейшым фактарам, які пабуджае праводзіць даследаванні, з'яўляецца патрэба галіны ў інфармацыі, неабходнай для эфектыўнага кіравання якасцю бібліятэчна-інфармацыйнага абслугоўвання. Змены, што адбываюцца ў палітычнай, эканамічнай, сацыяльнай і культурнай сферах, параджаюць шмат негатыўных змен у развіцці бібліятэчнай справы. З'яўляецца неабходнасць у вызваленні ад стэрэатыпаў, тыповых формаў паводзін, пошуку нетрывіяльных механізмаў аднаўлення ва ўмовах зменлівага асяроддзя. У даследаваннях сацыёлагаў НББ выразна вызначыліся два накірункі: першы звязаны з работай на рэспубліку, на далейшае развіццё сеткі публічных бібліятэк, другі – улічвае патрэбы самой НББ. Даследаванні, арыентаваныя на рэспубліку, з'яўляюцца неабходным інструментам прывядзення дзейнасці бібліятэк у адпаведнасць з дынамічнымі працэсамі, што адбываюцца ў грамадстве. Гэта такія праекты, як «Чытач масавай публічнай бібліятэкі», «Чытач навуковай бібліятэкі і шляхі ўдасканалення яго абслугоўвання», «Арганізацыя бібліятэчнага абслугоўвання нацыянальных меншасцяў у бібліятэках Беларусі», «Арганізацыя бібліятэчнага абслугоўвання жыхароў маланаселеных пунктаў», «Структура і дынаміка дзіцячага чытання ў Рэспубліцы Беларусь», «Бібліятэка ў сацыякультурным асяроддзі рэгіёна».

Акрамя НББ, даследаваннямі чытання займаюцца Кніжная палата Рэспублікі Беларусь, кафедры БДУ культуры і мастацтваў, абласныя бібліятэкі, ЦБС, шэраг іншых устаноў, звязаных з кнігавыдавецтвам і кнігараспаўсюджваннем. Сацыялогія чытання на Беларусі ўжо прайшла перыяд станаўлення і можа вырашаць не толькі вузкапрактычныя, прыкладныя, але і буйныя сацыяльныя задачы, якія спрыяюць развіццю бібліятэчнага абслугоўвання карыстальнікаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Советский читатель*: опыт конкретно-социологического исследования. – М.: Книга, 1968. – 467 с.
2. *Книга и чтение в жизни небольших городов: по материалам исследования чтения и читательских интересов*. – М.: Книга, 1973. – 375 с.
3. *Книга и чтение в жизни советского села: проблемы и тенденции*. – М.: Книга, 1978. – 358 с.
4. *Санько, К.С.* Некоторые проблемы совершенствования библиотечного обслуживания сельского населения / К.С. Санько // Социально-культурные преобразования на селе. – Минск: Наука и техника, 1987. – С. 134–159.
5. *Афанасьев, М.Д.* За книгой: место чтения в жизни советского рабочего / М.Д. Афанасьев. – М.: Книга, 1987. – 128 с.
6. *Сёмкіна, В.В.* Чытач Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі: хто ён? / В.В. Сёмкіна // Бібліятэка і грамадства: матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 70-годдзю НББ. – Мінск, 1993. – С. 26–33.
7. *Сабалеўская, В.А.* Бібліятэказнаўства. Навуковае і метадычнае забеспячэнне галіны / В.А. Сабалеўская. – М.: Книга, 1987. – С. 17–24.
8. *Кірухіна, Л.Г.* Вынікі навукова-даследчай дзейнасці НББ і галоўныя напрамкі развіцця / Л.Г. Кірухіна. – Мінск, 2002. – С. 10–17.
9. *Даўгаполава, А.Е.* Выкарыстанне маркетынгавага падыходу ў дзейнасці НББ / А.Е. Даўгаполава // Навукова-даследчая дзейнасць Нацыянальнай бібліятэкі

- Беларусі на мяжы стагоддзяў: зб. навук. прац. / НББ; склад. Л.Г. Кірухіна. – Мінск, 2002. – С. 130–133.
10. **Ерохо, Т.А.** Изучение эффективности справочно-библиографического обслуживания / Т.А. Ерохо. – М.: Книга, 1987. – С. 84–89.
 11. **Чибирева, И.М.** Изучение спроса читателей как элемент маркетинговой деятельности библиотеки в области формирования фонда периодической литературы / И.М. Чибирева // *Навукова-даследчая дзейнасць Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі на мяжы стагоддзяў: зб. навук. прац / НББ; склад. Л.Г. Кірухіна. – Мінск, 2002. – С. 92–108.*
 12. **Палий, С.В.** Инновационные подходы в формировании единого подсобного фонда / С.В. Палий // *Навукова-даследчая дзейнасць Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі на мяжы стагоддзяў: зб. навук. прац / НББ; склад. Л.Г. Кірухіна. – Мінск, 2002. – С. 74–77.*
 13. **Касілава, Н.М.** Чытанне дзяцей у лютэрку бібліятэчнай сацыялогіі. Вопыт НББ па даследаванні структуры і дынамікі чытання дзяцей і падлеткаў Беларусі / Н.М. Касілава. – М.: Книга, 1987. – С. 124–127.
 14. **Кірухіна, Л.Г.** Публічная бібліятэка як сацыякультурны інстытут у кантэксце рэгіёна / Л.Г. Кірухіна // *Сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі і сацыяльная значнасць бібліятэк: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 29–30 кастр. 2003 г. – Мінск, 2004. – С. 24–30.*
 15. **Самохина, М.М.** Библиотечная социология и библиотечный маркетинг (заметки ветерана) / М.М. Самохина // *Библиотековедение. – 1994. – № 2. – С. 33–43.*

S U M M A R Y

The history of the development of sociology of reading in Belarus, participation in the national studies of reading in 1960–1980s, creation and functioning of sociological service at the National Library of Belarus, large-scale projects and local research projects are being analyzed in the field of sociology of reading.

Поступила в редакцию 28.01.2008